

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ім. Г. С. КОСТЮКА АПН УКРАЇНИ

ЛЕТЦЕВ Віктор Михайлович

УДК 159.923.2

**ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО**

Спеціальність 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України

Науковий керівник: дійсний член АПН України,
доктор психологічних наук, професор
МАКСИМЕНКО Сергій Дмитрович,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України,
директор.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ТИТАРЕНКО Тетяна Михайлівна,
Інститут соціальної та політичної психології
АПН України,
завідувач лабораторії соціальної психології
особистості;

кандидат психологічних наук, доцент
БРЕУСЕНКО-КУЗНЄЦОВ Олександр
Анатолійович,
Національний технічний університет України
“Київський політехнічний інститут”,
доцент кафедри психології і педагогіки.

Провідна установа: Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, кафедра психології.

Захист відбудеться 25 травня 2004 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д26.453.01 в Інституті психології ім. Г. С. Костюка АПН України за адресою:
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2.

Автореферат розісланий 23 квітня 2004 року.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології ім.
Г. С. Костюка АПН України.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г. О. Балл

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку вітчизняної психологічної думки відзначається звертанням до традицій гуманістичних підходів у психології. Важливу роль у цьому покликана відіграти й історико-психологічна наука, основним завданням якої є відтворення об'єктивної картини становлення і розвитку психологічних знань, встановлення дійсного місця і значення вчень і традицій, що існували в історії психології. Не менш важливим завданням історико-психологічного пізнання є також розкриття творчого потенціалу досліджуваних концепцій і систем, спрямоване на вирішення теоретичних і методологічних проблем сучасної психології.

Актуальним, у цьому зв'язку, стає звертання до історії вітчизняної психологічної думки кінця XIX – початку XX сторіччя, яка, відрізняючись широтою й розмаїтістю підходів до свого предмета, володіє, разом із тим, потужним і майже зовсім ще не розкритим потенціалом для розв'язання проблемних питань сучасного етапу розвитку психологічної науки. Насамперед, це стосується філософсько-психологічного напрямку у вітчизняній психології, який, будучи сутнісним чином пов'язаним із персонологічною проблематикою, реалізовував дійсно гуманістичні підходи до вивчення й тлумачення особистості. Опинившись через ідеологічні міркування на довгі роки усунутим із розгляду, напрямок філософської психології залишається сьогодні зовсім невивченим. Недослідженими залишаються також і персонологічні концепції кінця XIX – початку XX сторіччя, які існували в рамках цього напрямку.

Вітчизняним мислителем, який глибоко й ґрунтовно розробляв філософську психологію з центральною для неї проблематикою особистості є Василь Васильович Зеньковський (1881-1962) – найяскравіший представник київської “школи” академічної думки, філософ, психолог, богослов, педагог і церковно-суспільний діяч, котрий в емігрантський період свого життя й діяльності (1920-1962) стає і всесвітньо відомим ученим. Багатогранна творча спадщина В. В. Зеньковського, у складі якої психологія займає одне з центральних місць, залишається практично недослідженою. Невивченою є і його персонологічна концепція, яка відрізняється глибиною й універсальністю підходу до проблеми особистості.

Історико-психологічний розгляд і систематичний аналіз персонології В. В. Зеньковського мають стати першим кроком на шляху до всебічного вивчення творчої спадщини цього визначного вченого, а також підмогою у подальшому дослідженні його багатоманітної творчості. Вони повинні також започаткувати систематичне вивчення персонологічних концепцій вітчизняних мислителів кінця XIX – початку XX сторіччя і, у такий спосіб, сприяти відтворенню справжньої картини становлення й розвитку вітчизняної психології.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до планової тематики лабораторії історії психології ім. В. А. Роменця Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України “Українська і світова психологія у XX столітті: здобутки та перспективи розвитку” (держреєстраційний номер 0196U006947). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України (протокол № 12 від 28.12.1999 р.) і скоординована в АПН України (протокол № 2 від 20.03.2000 р.).

Об'єктом дослідження є філософсько-психологічна спадщина В. В. Зеньковського у контексті психологічної думки кінця XIX – початку XX століття.

Предметом дослідження є вчення В. В. Зеньковського про особистість.

Мета дисертаційного дослідження визначена як з'ясування місця і ролі особистісної проблематики в системі теоретичних уявлень В. В. Зеньковського і встановлення логіко-концептуальних засад і принципів розуміння особистості в його персонології.

Реалізація мети дисертаційного дослідження передбачає вирішення наступних **завдань**:

1 З'ясувати ступінь вивченості в історії психології особистісної проблематики кінця XIX – початку XX століття. Проаналізувати стан розроблення творчої спадщини В. В. Зеньковського, розробити теоретичні й методологічні принципи дослідження його творчості.

2. Окреслити основні віхи творчого шляху В. В. Зеньковського. Проаналізувати загальне коло тем і проблем, порушених у його творчості, і розкрити роль та значення теми особистості в становленні й розвиткові його поглядів.

3. Здійснити докладний послідовно-узагальнюючий аналіз філософсько-психологічних праць В. В. Зеньковського, з'ясувати послідовність становлення й розвитку його суб'єктно-особистісної концепції, виявити й проінтерпретувати її ключові аспекти.

4. Виділити основні етапи обґрунтування особистісної реальності в персонологічному вченні В. В. Зеньковського. Експлікувати логіко-концептуальні засади й принципи, на яких базується його персонологія.

5. Здійснити систематизуючу інтерпретацію фундаментальних засад і ключових принципів суб'єктно-особистісної концепції В. В. Зеньковського.

Теоретико-методологічними засадами дослідження є положення й принципи *методології гуманітарних наук*, розроблені в працях В. Дільтея, В. Віндельбандта, Г. Ріккєрта, К. Ясперса, М. Хайдеггера, Х.-Г. Гадамера, Г. Г. Шпета, М. М. Бахтіна, О. Ф. Лосєва та інших мислителів. Джерелами низки методологічних положень слугували праці мислителів початку XX сторіччя (Е. Л. Радлова, Г. І. Челпанова, Г. Г. Шпета, М. О. Бердяєва, С. Л. Франка, М. О. Лосського, Д. І. Чижевського, Б. П. Вишеславцева та ін.), а також роботи сучасних *істориків*

філософії й психології (П. П. Гайдено, В. С. Горського, В. А. Роменця, Ю. Т. Рождественського, М. Л. Ткачук та ін.). У ході дослідження особистісної проблематики бралися до уваги як роботи дослідників радянської психологічної школи (Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, В. М. Мясичева, С. Л. Рубінштейна та ін.), так і розробки сучасних психологів (К. О. Абульханової, Г. О. Балла, О. Ф. Бондаренка, А. В. Брушлінського, С. Д. Максименка, В. О. Моляко, В. О. Татенка, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелевої та ін.)

Методи дослідження. В якості загального підходу у роботі обґрунтований і застосований метод іманентної інтерпретації досліджуваної творчості. Загальнометодологічним принципом дисертаційної роботи стала додатковість історичного й логічного підходів до розкриття ключової проблематики дослідження. Для аналізу й інтерпретації першоджерел використовувалися методи феноменологічно-описового аналізу і герменевтичного тлумачення текстів.

Наукова новизна дослідження. У дисертації вперше, на основі розгорнутого вивчення першоджерел, здійснений детальний аналіз *філософсько-психологічних поглядів* В. В. Зеньковського із центральною для них персонологічною проблематикою: розкрита послідовність і логіка становлення *суб'єктно-особистісної концепції* мислителя, виділені й проінтерпретовані її базові засади і ключові принципи, здійснена генералізуюча й систематизуюча інтерпретація його персонологічних побудов.

У роботі вперше, також, із залученням широкого кола джерел біографічного й автобіографічного характеру, цілісно висвітлений життєвий і творчий шлях В. В. Зеньковського (київський і емігрантський періоди), дана характеристика основних тем і проблем його творчості, розкрита *ключова роль теми особистості* в становленні й розвитку його поглядів.

Теоретичне значення дослідження полягає в експлікації фундаментальних засад і принципів, на яких базується концепція В. В. Зеньковського й у розкритті логіки обґрунтування ним особистісної реальності. Установлена в ході дослідження система положень і принципів покликана служити теоретичною основою для коректного зіставлення цієї концепції з типологічно близькими їй персонологічними побудовами початку ХХ століття, а також критеріальною базою для типологізуючого вивчення сучасних концепцій особистості.

Практичне значення дослідження. Аналіз і інтерпретація персонологічної спадщини В. В. Зеньковського дозволяють істотно розширити уявлення про онтологічно орієнтовані особистісні концепції вітчизняної психології кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя. Отриманий у ході дослідження матеріал, відкриваючи перспективи для подальшого вивчення вітчизняної філософсько-психологічної думки даного періоду, може бути, використаний як у практиці викладання загального курсу з історії вітчизняної психології, так і при розробці спеціального курсу з історії персонологічних учень кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя.

Надійність і вірогідність отриманих результатів забезпечена обґрунтованістю теоретичної та методологічної бази дослідження, цілісністю та систематичністю проведеного аналізу, а також широтою охоплення першоджерел і детальністю вивчення історико-культурного контексту проблеми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідались та обговорювалися на Міжнародному семінарі з гуманістичної психології та педагогіки (Рівне, 1998); П'ятих Костюківських читаннях “Психологія на перетині тисячоліть” (Київ, 1998); Науково-практичній конференції: “Спадщина В. В. Зеньковського в контексті вітчизняної філософсько-культурної традиції” (II Сквородинські читання на Поділлі) (Хмельницький, 2001); Наукових читаннях “Вітчизняна філософська традиція: інтелектуальний і культурний контекст”, присвячених 70-річчю з дня народження професора НаУКМА Вілена Сергійовича Горського (Київ, НаУКМА, 2001); Міжнародних історико-філософських читаннях у Товаристві істориків російської філософії ім. В. В. Зеньковського при Російському Державному Гуманітарному університеті “Сучасні проблеми дослідження історії російської думки” (Москва, 2002); звітних сесіях Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, на методологічних семінарах інституту, засіданнях лабораторії історії психології, круглих столах.

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 13 публікаціях (з них 6 – у фахових виданнях, включених до списку, затвердженого ВАК).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів (5 підрозділів), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 166 сторінок. Список використаних джерел (343 одиниці) вміщений на 24 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтована актуальність дослідження, визначена його мета й завдання, встановлені теоретико-методологічні засади, розкрита наукова новизна, теоретичне й практичне значення роботи.

У першому розділі “Творчість В. В. Зеньковського в історико-психологічному вимірі” з'ясований стан розробки досліджуваної в дисертації проблеми, визначена теоретична й методологічна база дослідження, а також розкрита ключова роль теми особистості у творчості В. В. Зеньковського.

У першому параграфі “Філософсько-психологічна спадщина В. В. Зеньковського: стан і проблеми дослідження” автор показує, що дослідження проблеми особистості в історії психології кінця XIX – початку XX століття, які виконані, здебільшого, в радянський час, не дають скільки-небудь об'єктивної і критично проробленої картини становлення особистісних концепцій, не

розкривають справжнього значення й спрямованості їх. Ідеологічна упередженість і методологічна обмеженість підходів до вивчення особистісної проблематики названого періоду, що існувала в радянську епоху, привела до того, що за рамками історико-психологічного вивчення залишився цілий ряд видатних імен і значущих концепцій вітчизняних мислителів персоналістичного напрямку. Однією з них є особистісна концепція В. В. Зеньковського.

Аналізуючи коло джерел, які так чи інакше, тлумачать багатогранну творчість мислителя, дисертант з'ясовує, що, попри безліч різноманітних загальних трактувань і викладів, оцінок і характеристик спадщини В. В. Зеньковського, ступінь її вивчення не можна вважати задовільним. За винятком дисертаційної роботи Н. Горбач, присвяченої історико-філософській спадщині вченого, спеціальних досліджень тих чи інших аспектів, чи ж творчості В. В. Зеньковського в цілому, просто не проводилося. Натомість досі практикується словниково-довідникова форма інтерпретацій його творчості. Ці інтерпретації, у більшій їхній частині, на думку дисертанта, треба визнати не цілком коректними. Зокрема, група статей про В. В. Зеньковського, що опублікована в сучасних словниково-довідникових виданнях Росії, зовсім не відображає поглядів вченого, що мали місце в київський період його творчості. Не розкритим залишилося у наявних публікаціях також і ключове значення *теми особистості*, яка визначила філософське становлення й орієнтацію всієї думки вченого. Загалом, розгляд показав, що спроби інтерпретацій та узагальнюючих характеристик поглядів В. В. Зеньковського без спеціального докладного й систематичного вивчення його основних творів, а також без урахування духовно-біографічного контексту його творчості, – ведуть, зрештою, до помилкових висновків і хибних констатацій.

У виборі загального *напрямку дослідження* дисертант виходив із необхідності виділення ключової теми творчості В. В. Зеньковського, здатної бути “провідною ниткою” у лабіринті численних тем і проблем, які намічав і проробляв мислитель на шляху просування до останніх, фінальних формулювань своїх поглядів. Такою провідною, стрижньовою темою усієї творчості В. В. Зеньковського є *тема особистості*. Одночасно, центральним пунктом філолофсько-психологічних праць і розробок мислителя є суб’єктно-особистісна проблематика. Виходячи з цього, головні завдання дослідження автор визначає як розкриття ролі й значення теми особистості у творчості В. В. Зеньковського і здійснення розгорнутого аналізу його суб’єктно-особистісної концепції.

Необхідність вирішення цих основних завдань обумовила вибір відповідної *методології дослідження*, а також технік інтерпретації досліджуваного матеріалу. Беручи до уваги характер дисертаційного дослідження, яке розгортається в рамках гуманітарної парадигми, найзагальнішим його методом, на думку автора, має бути метод “ідіографічний” чи “описовий”, специфіку якого розкрили у своїх працях В. Дільтей, В. Віндельбандт, Г. Ріккерт і ряд інших мислителів. Цей

загальний *аналітико-описовий* підхід до дослідження, в основній його частині, зазначається в дисертації, має бути доповнений генералізуючим і систематизуючим тлумаченням досліджуваного предмета, що дасть можливість найбільш адекватного з'ясування логіко-концептуальної бази персонологічних побудов В. В. Зеньковського.

Невивченість творчого шляху В. В. Зеньковського у його цілісності, а також недослідженість його філософсько-психологічної спадщини, із центральною для неї персонологічною проблематикою, визначають, за переконанням автора, основну *специфіку розкриття теми* дослідження. Вона полягає в об'єднанні *критико-історичного* і *проблемно-теоретичного* підходів до її вивчення. Перший підхід реалізується через вивчення духовної біографії й основних тем творчості мислителя, а також генетико-хронологічний аналіз його психологічних творів. Другий – через логіко-концептуальний аналіз суб'єктно-особистісної проблематики у В. В. Зеньковського. Така додатковість підходів до дослідження обраної теми спрямована на досягнення цілісності й адекватності розуміння творчості В. В. Зеньковського в ситуації майже повної її невивченості.

Відзначаючи важливість вибору *адекватного* методологічного підходу до вивчення досліджуваної проблематики, дисертант наголошує, що на етапі першого “прочитання”, яким, через повну невивченість філософсько-психологічних побудов В. В. Зеньковського, є здійснюване дослідження, найбільш адекватним методом аналізу його поглядів стає метод *іманентної інтерпретації*. Аргументуючи свій підхід посиланнями на відповідні методологічні положення (К. Ясперс, К. Манхейм та ін.), автор відзначає, що інші види інтерпретації, генетичні й порівняльно-історичні аналізи, повинні стати перспективою для наступних досліджень творчості В. В. Зеньковського.

Говорячи про шляхи аналізу суб'єктно-особистісної проблематики у В. В. Зеньковського, дисертант аргументує необхідність звернення до докладного послідовно-узагальнюючого аналізу всіх психологічних творів В. В. Зеньковського, в обсязі, який безпосередньо стосується проблематики особистості. Метою такого аналізу стає експлікація і первинне з'ясування логіко-обґрунтовуючої бази персонологічних побудов В. В. Зеньковського, що, у свою чергу, дозволить аргументовано виділити засади й принципи, на яких базується його персонологічна концепція і окреслити загальну логіку її становлення. Систематизуюча інтерпретація фундаментальних засад і принципів концепції В. В. Зеньковського стає в дисертації заключним етапом її дослідження.

У другому параграфі “Особистість як осердя світогляду В. В. Зеньковського” окреслюються основні віхи творчої біографії В. В. Зеньковського, а також розкривається роль і значення теми особистості в становленні й розвитку його поглядів. Для висвітлення даних питань дисертантом залучені всі наявні на сьогоднішній день джерела біографічного й

автобіографічного характеру, а також уся відома й доступна бібліографія праць (книг і статей) мислителя.

Змальовуючи основні моменти біографії В. В. Зеньковського київського періоду, дисертант підкреслює, що роки навчання в університеті (1900–1909) були для нього часом найнапруженішої духовної праці, значних інтелектуальних зусиль і глибоких релігійних шукань. Важливу роль у філософському становленні мислителя зіграли його заняття в Психологічній семінарії Г. І. Челпанова, що відрізнялася високою науковою вимогливістю організатора до її учасників. Серйозний інтерес до психології, що виник у В. В. Зеньковського ще в гімназії, знайшов тут свою реалізацію. Уже в ранніх статтях, написаних для Семінарії, відзначається в дисертації, позначився спеціальний інтерес В. В. Зеньковського до суб'єктно-особистісної проблематики. Надалі, починаючи з перших великих робіт із психології й педагогіки і, закінчуючи пізніми релігійно-філософськими працями вченого, “особистість” стає або безпосереднім предметом, або ключовим поняттям його досліджень.

Відтворюючи етапи духовного становлення мислителя, дисертант коротко характеризує найбільш значимі твори В. В. Зеньковського, а також ключові теми його творчості. Відзначаючи фундаментальне значення магістерської дисертації В. В. Зеньковського “Проблема психічної причинності” (1914), як самої по собі, так і в перспективі наступних побудов її автора, дисертант особливо підкреслює значення теоретичних і методологічних розробок, здійснених В. В. Зеньковським у цій праці у напрямку побудови філософських засад психології. Не менш глибокою постає в роботі В. В. Зеньковського й розробка теми особистості, яка, реалізуючись в ідеї своєрідності і “метафізичної первісності психіки” і переломлюючись через конкретні дослідницькі проблеми, присутня у сфері авторської уваги впродовж усієї праці.

Звертаючись до характеристики суспільної діяльності мислителя київського періоду, дисертант відзначає важливу роль В. В. Зеньковського у створенні й функціонуванні Київських Релігійно-філософського (1908–1918) і Науково-філософського товариств (1914–1918), виданні журналу “Християнська думка” (1916–1918), а також його участь як міністра ісповідань в уряді гетьмана П. П. Скоропадського (1918).

Висвітлюючи період перших років еміграції (Белград-Прага, 1920–1926), автор акцентує увагу на інтенсивній педагогічній діяльності В. В. Зеньковського в цей період і на численних його педагогічних розробках. Резюмуючи педагогічну тематику творчості мислителя, він указує на центральне значення поняття особистості для педагогічної концепції В. В. Зеньковського, а також на неослабний інтерес останнього до розробки особистісної проблематики в цілому. Важливою віхою в біографії В. В. Зеньковського названого періоду стає, як підкреслюється в дисертації, обрання його головою Російського студентського християнського руху (на З'їзді російської

православної молоді, 1923), яким він перебував беззмінно до кінця життя.

Переходячи до характеристики найтривалішого Паризького періоду (1927-1962) творчої біографії В. В. Зеньковського, дисертант зазначає, що весь подальший творчий шлях мислителя був нерозривно пов'язаний зі Свято-Сергієвським Богословським інститутом, професором якого він – посідаючи кафедри філософії, психології, апологетики й історії релігій – буде залишатися до самої своєї кончини.

Початок 30-х років слід вважати періодом звернення В. В. Зеньковського до проблем християнської антропології й повороту його до систематичної розробки богословської проблематики. Характеризуючи антропологічну лінію творчості мислителя, автор підкреслює, що антропологічна тема, як і тема особистості – що є її віссю і ядром, – проходить через усю творчість В. В. Зеньковського. Саме антропологія, яка глибоко сполучена з усіма основними темами творчості мислителя, – стає внутрішнім пов'язуючим полюсом його найрізноманітніших досліджень і розробок. Тому, вважає автор, до самого В. В. Зеньковського, без усякої натяжки, можна віднести власне його судження про “антропоцентризм думки”, за допомогою якого він визначив сутність російського філософствування в цілому.

Звертаючись до характеристики історико-філософських побудов В. В. Зеньковського і, зокрема, його фундаментальної праці “Історія російської філософії” (1948–1950), дисертант відзначає, що дана праця стала блискучим і закономірним підсумком розвитку історико-філософської лінії творчості мислителя. Охоплюючи максимум філософських персоналій, ця робота, явно чи приховано, увібрала в себе всі ключові теми російської філософії за кілька сторіч її розвитку й підсумувала центральні теми російського релігійно-філософського відродження XX століття. Дисертант указує, також, на особливу увагу, яку приділяє В. В. Зеньковський, у ході аналізу історико-філософської проблематики, темі персоналізму.

Характеризуючи підсумкову працю В. В. Зеньковського “Основи християнської філософії”, автор зазначає, що задум цієї роботи був ескізно накреслений В. В. Зеньковським уже в його магістерській дисертації “Проблема психічної причинності”. Особливо це стосується ідеї “причинності”, що є, за виразом останнього, “серцевиною метафізики”. У цілому ж праця В. В. Зеньковського стала “усеосяжним синтезом” як власних розробок мислителя, так і критично сприйнятих ним побудов російської релігійної філософії XIX–XX сторіч.

Висновуючи, дисертант підкреслює, що цілісний розгляд творчого шляху В. В. Зеньковського, а також короткий аналіз загального кола тем і проблем, порушених у його творчості, дозволили як окреслити загальну лінію духовного становлення мислителя, так і усвідомити ключову роль теми особистості у формуванні й розвитку його поглядів. Саме

персоналізм, наголошується в дисертації, визначив світоглядні шукання В. В. Зеньковського, а особистість стала тим осердям, навколо якого концентрувалися творчі зусилля мислителя.

У другому розділі “Концепція особистості у психологічних працях В. В. Зеньковського” детально аналізується персонологічне вчення В. В. Зеньковського, з'ясовується логіка обґрунтування особистісної реальності в його персонології, а також дається систематизуюча інтерпретація засад і принципів, на яких вона базується.

У першому параграфі “Становлення й розвиток учення В. В. Зеньковського про особистість” здійснено розгорнутий аналіз філософсько-психологічних праць мислителя, з'ясовано послідовність становлення й розвитку його суб'єктно-особистісної концепції і визначено ключові аспекти його персонологічних побудов.

Аналізуючи статтю В. В. Зеньковського “Сучасний стан психофізичної проблеми” (1905), дисертант відзначає, що в ході розгляду шляхів та засобів вирішення вказаної проблеми, В. В. Зеньковський актуалізує та виокремлює ті проблемні моменти психофізичного відношення, які стануть найважливішими та принциповими при концептуалізації ним субстанційної основи, суб'єктного ядра особистості. Більш того, саме ці принципові моменти, як це впливає з логіки автора статті, вимагають такої концептуалізації, бо без неї неможливо мислити реальне психофізичне відношення. Вихідним положенням статті є теза про якісну відмінність та незалежність психічного буття від матеріального світу, тому вирішення психофізичної проблеми, яке пропонував матеріалізм, В. В. Зеньковський вважає абсолютно неприйнятним. Позитивістський підхід, що заперечує можливість та необхідність метафізичних побудов, метафізичних доповнень даних досвіду, також не може бути прийнятий. Важливим є висновок В. В. Зеньковського про те, що “теорія відображення” для витлумачення взаємодії фізичного та психічного, неприйнятна, бо не дає “розгадки” змісту психічних процесів. Через відображення фізичних процесів, вважає він, неможливо пояснити наявність у нашій свідомості цінностей, етичних норм та інших смислових утворень. Факт єдності нашої свідомості також не має собі фізичного корелята. Критикуючи “плюралістичну психологію”, яка уявляє існування психічного у вигляді сукупності процесів “без суб'єкта”, В. В. Зеньковський стверджує необхідність утримання поняття “суб'єкта” як “зв'язаної єдності”, як носія духовної індивідуальності. Загальний та головний висновок статті такий: психофізична проблема, при серйозному та заглибленому підході, не може обминути проблем онтології і завжди, при своєму розв'язанні, дає певну метафізику. Таким метафізичним доповненням досвіду є поняття “зв'язаної єдності” чи “суб'єкта” психіки.

Не менш ґрунтовним, зауважує дисертант, є аналіз В. В. Зеньковським проблемних питань сучасної йому психології у статті “Нова праця про асоціацію ідей” (1906). Аналізуючи питання про

межі власне психологічного витлумачення психологічних проблем, В. В. Зеньковський зазначає, що, попри словесне визнання “примата чистої психології”, у цій науці усе ще зберігається тенденція *підмінити* психологічне витлумачення психологічних проблем фізіологічним. Щоб уникнути такого “непробачного перетворення” психології у фізіологію, потрібно усвідомити необхідність “метафізичних припущень” для психології. Заперечення незалежного психічного причинного ряду й пошук точок опори для встановлення причинних відношень поза феноменальною сферою, виявляє *неминучість метафізики* для психології. Фізіологія та спіритуалізм, підкреслює В. В. Зеньковський, однаково можуть бути метафізичними сферами для витлумачення психологічних фактів. Але, саме неусвідомлення чи *заперечення потреби метафізичного виходу* для психології веде більшість психологів до *підміни психологічної проблематики фізіологічною*, до зведення психології до фізіології і, у результаті, до матеріалістичної метафізики. Теоретичною основою, що виправдовує таке зведення, твердить автор статті, стає принцип психологічного паралелізму, який, відстоюючи незалежність психічного причинного ряду, все ж, внаслідок суперечності своїх засад, – опиняється на грані перетворення психології у фізіологію. Спеціальну увагу приділяє В. В. Зеньковський питанню про “свідомість тотожності “я””. Виокремлення “я” із потоку свідомості як чогось, що завжди перебуває та пов’язує воедино наявні психічні стани, – незаперечне. Однак, воно має сенс лише при “реальному відтворенні”, яке, сполучаючи теперішнє та минуле у психіці, виявляє, тим самим, субстанціальну основу душі. При запереченні відтворення, власне база для ототожнення “я” виявляється *фіктивною*. Тотожність, котра ні на що не спирається і ні з чого не виводиться, є ілюзією. Свідомість єдності та неперервності психіки може бути визнана, на думку В. В. Зеньковського, чи похідною, чи непохідною. При конструкції *похідності “я”*, воно повинно спиратися на реальність відтворення, яке пов’язує ізольовані моменти в ході психічного розвитку. *Непохідне “я”* – є дійсною та “невивідною” єдністю. Аналіз мислителем тогочасних проблем психології приводить його до висновку про необхідність відмови від актуальної теорії душі та переходу до субстанційного погляду на душу.

Перша спроба концептуалізації власного підходу до особистості, зазначається в дисертації, здійснена В. В. Зеньковським у статті “Принцип індивідуальності у психології та педагогіці” (1911). У цій статті він показує, що у своїх сприйняттях та педагогічних впливах ми завжди маємо справу з цілісною особистістю. Разом із тим, проблема індивідуальності у психології багато в чому залишається не розробленою. Насамперед, це стосується *метафізики індивідуальності*. Водночас, очевидна неминучість метафізики у психології робить неминучими метафізичні побудови і при встановленні поняття індивідуальності. Проблема, за переконанням В. В. Зеньковського, полягає в тому, що емпірична психологія, намагаючись будь-що-будь “утриматися від метафізики”, витискає

фундаментальні питання “за куліси” свідомості. Виділяючи та аналізуючи три основні поняття індивідуальності – номіналістичне, актуалістичне і субстанційне, В. В. Зеньковський приходять до наступних висновків. З точки зору номіналізму індивідуальності не відповідає жодний реальний факт. Індивідуальність пояснюється тут неповторним функціональним зв'язком комплексу душевних явищ із певним тілом. Індивідуалізуюче начало, відноситься, таким чином, до тіла, а проблема психічної індивідуальності зводиться до питання про індивідуальність органічну. З психічного боку індивідуальність виявляється лише сумою особливостей чи відмінностей, які ми відкриваємо у душі. Номіналізм, таким чином, не вбачає у душі самостійної цілісної органічної єдності, а розуміє індивідуальність фактично лише як “слово”, що підсумовує індивідуальні відмінності. Актуальна теорія душі всі індивідуальні відмінності та особливості психічних процесів бере як систему, як живе, сполучене ціле. Ця жива єдність і є тією реальністю, що обіймається поняттям “індивідуальність”. Установлюючи самостійну психічну причинність, актуальна теорія стверджує, що душа є завершеним психічним організмом, який існує сам для себе. Разом із тим, прояви індивідуальності великою мірою пов'язані тут із впливом зовнішніх умов душевного розвитку. Але розвиток організму, в тому числі психічного, не може бути зведений до одних зовнішніх умов. З іншого боку, *мінливі* індивідуальні відмінності повинні мати внутрішню опору в будь-якій стійкій основі, без котрої неможливо пояснити певної цілісності психічних організмів. Усе це, на переконання В. В. Зеньковського, із неминучістю ставить питання про реальну незмінну основу індивідуальності і робить необхідним відокремлення цієї основи від її проявів. Таке відокремлення основи, яка визначає розвиток індивідуальності, від емпіричної психіки – веде до утвердження метафізичного ядра індивідуальності. Цим розрізненням В. В. Зеньковський формулює та встановлює субстанційне поняття індивідуальності, яка, залишаючись досвідно-реальною, здобуває метафізичний смисл. Таким чином, висновує дисертант, в ході всебічного аналізу найважливіших проблемних моментів та аспектів індивідуальності В. В. Зеньковським виробляються та формулюються вихідні положення та принципи субстанційного розуміння особистості, розкривається та утверджується онтологічний підхід до індивідуальності.

Подальша ґрунтовна розробка поняття особистості, відзначає автор, здійснена В. В. Зеньковським у його магістерській дисертації “Проблема психічної причинності” (1914). Тут він аргументує й формулює центральне, для подальших своїх побудов, розрізнення *емпіричного* та *реального* “я”, підкреслюючи, що необхідно “відрізнити особистість як об'єктивну основу тих чи інших процесів, та особистість як вона існує сама для себе, у роботі своєї самосвідомості”. Він зазначає, що емпіричне “я” чи “я” нашої самосвідомості не є основним *проявом* особистості, основним моментом індивідуальності. Відштовхуючись від “периферичних” тенденцій у сучасній

йому психології, В. В. Зеньковський уводить поняття "*центру психічного життя*", його "суб'єкта", "творчого ядра особистості". Вихідним пунктом його концепції є твердження, що без припущення реального "я" неможливо пояснити походження емпіричного "я", бо усякий розвиток повинен мати суб'єкт цього розвитку. Єдність психічного розвитку виходить, у кінцевому рахунку, із єдності суб'єкта цього розвитку, як свого реального центра. Рішуче розрізняючи емпіричне "я", як похідне утворення, від реального "я", В. В. Зеньковський утврджує "*непохідність*" цього реального "я" як породжуючого ядра психіки. "Непохідність реального "я" означає непохідність основи психічного життя", – наголошує він. Критикуючи "актуальну теорію душі", В. В. Зеньковський показує, що без визнання засадничого ("основного") ядра психіки, його стійкої основи – тобто *субстанційного розуміння психічного* – не буде чого протиставити плинним та скороминущим психічним процесам. Лише завдяки наявності в душі *духовної субстанції*, завдяки її дії "із чисельних окремих процесів поступово починають вимальовуватися контури індивідуальності", складатися емпіричне "я".

Соціальний аспект особистості, відзначає дисертант, розкритий В. В. Зеньковським у статті "Соціальне виховання, його завдання та шляхи" (1918). У підході В. В. Зеньковського важливими є декілька моментів. Перший – це виділення ним двох форм активності і, відповідно, двох типів переживань. Перша форма активності пов'язана з переживанням сили. Центрація в особистості цих переживань кладе початок самоствердженню особистості. Друга форма активності пов'язана з переживанням "слабкості". Центрація цих переживань породжує соціальну конформність. Важливою є теза В. В. Зеньковського про шляхи подолання хибних визначень особистості соціальним середовищем. Невиправданий тиск соціуму (чи його тенденцій у свідомості) на особистість долається, на думку В. В. Зеньковського, у здобутті особистістю "вищої ідеальної сфери", у виникненні моральних визначень, що стоять вище як особистості, так і суспільства.

До онтологічних проблем особистості В. В. Зеньковський знов повертається у книзі "Психологія дитинства" (1923), формулюючи тут своє принципове розрізнення в "я", як розрізнення "емпіричного" та "метафізичного" поняття особистості. Вихідною посилкою даного розгляду зазначає автор, є твердження, що особистість не є лише емпірично виявлене, вона містить у собі і "позаемпіричний" шар, тобто те, що не увійшло іще в емпіричну психіку, а знаходиться у "глибинах" душі. Цей позаемпіричний шар, що перебуває у глибокому внутрішньому зв'язку з емпіричною сферою, входить у склад емпіричної психіки (проявляє себе) у процесі її розвитку. Визнання наявності та дії у психіці позаемпіричної сфери, та утвердження реального буття позаемпіричних процесів – є переходом до *психологічної метафізики*. Існуючі теорії особистості (асоціативна, актуальна) не бачать в особистості, за переконанням В. В. Зеньковського, основи й джерела психічного розвитку; особистість, у їхньому розумінні, ніякої

особливої реальності не має, а є, фактично, лише ім'я. Але особистість завжди глибша від свого емпіричного вираження, в її глибині є основа, динамічний центр, детермінуюча сила, що визначає увесь її розвиток. Саме розуміння особистості як живої єдності емпіричного та позаемпіричного, даного та прихованого, виявленого та потенційного – змушує запроваджувати метафізичне поняття особистості. Відкриття метафізичного боку в особистості, підкреслює В. В. Зеньковський, – дає новий погляд на весь світ, який можна визначити як *персоналізм*.

Наступним етапом розроблення В. В. Зеньковським проблеми особистості, наголошує дисертант, стає застосування ним принципу ієрархії до психічної сфери. Центральне значення в житті душі, за переконанням В. В. Зеньковського, належить емоційній сфері, бо навіть ті функції, які стоять онтологічно вище неї (мислення, воля), можуть діяти лише за сприяння емоційної сфери. Почуття, стверджує він, пов'язані з “останньою основою” особистості, саме в почуттях ми маємо найважливіший та найістотніший провідник надпсихічного духовного життя до складу емпіричної психіки. Констатуючи ієрархічний примат емоційної сфери в житті особистості, В. В. Зеньковський причину цього вбачає в особливій, інтимній близькості почуттів до духовного осердя людини.

Питання єдності особистості глибоко проаналізовані В. В. Зеньковським у статті “Єдність особистості та проблема перевтілення” (1935). Він указує на особливу природу самототожності особистості, яку не можна порівняти з непохідністю інших психічних функцій. Свідомість самототожності “я”, що знаходиться у внутрішньому душевному потоці, є в ньому “*понадчасовим центром*” та основою розрізнення часових душевних подій. Ця свідомість є віддзеркаленням реальної тотожності “я” і не може визначатися як “функціональна самототожність”. Особистість, твердить В. В. Зеньковський, не є ані системою координації нижчих нервово-психічних процесів, ані “сумою” якихось якостей – вона не виводиться зі змісту своїх переживань чи із соціального досвіду. Особистість є *непохідним* началом у людині, який не тільки не може бути виведений ні з чого позаособистісного чи безособистісного, а, навпаки, визначає всі особливості психічного й тілесного життя людини. Єдність особистості не виникає, а сама є вихідним пунктом змін у душі, основою її розвитку.

У другому параграфі “Обґрунтування особистісної реальності в ученні В. В. Зеньковського” дається узагальнююча характеристика етапів і способів обґрунтування особистісної реальності в персонологічному вченні В. В. Зеньковського й окреслюється загальна логіка становлення й розвитку його концепції особистості.

Дисертант з'ясовує, що порядок формування й розробки цієї концепції вибудовувався у напрямку від первісної концептуалізації В. В. Зеньковським позаемпіричної (субстанційної) основи особистості (“*первісно реального центра*”), через послідовне поглиблення вихідних

положень концепції й пророблення (у ряді праць) її ключових аспектів (проблеми *загального й індивідуального, пізнаваного й непізнаваного, даного й заданого* в особистості й ін.), – до всебічної опрацьованості і логіко-концептуальної обґрунтованості від початку заявленого мислителем субстанційного підходу до особистості. При цьому, логіка обґрунтування особистісної реальності в концепції В. В. Зеньковського, відзначає дисертант, виростаючи з критичного розбору номіналістичних (асоціаністських і актуалістичних) теорій особистості (що заперечували первісну буттєву реальність її метафізичної основи) і, відправляючись від аргументованого твердження про неминучість і необхідність метафізичних засад для психології, – розгорталася й здійснювалася як проведення систематичного розрізнення метафізичного (глибинного) і емпіричного начал в особистості й утвердження первісності (непохідності й невиводимості) цієї глибинної основи як непереборної базової умови онтологічної самостійності особистості. Ключовими моментами логіко-поняттєвого обґрунтування особистісної реальності в персонології В. В. Зеньковського стають утвердження суб'єктно-опосередкованого характеру психіки (тобто наявності в ній суб'єкта як реального центра, що спрямовує психічний розвиток) і опора на динамічне розуміння субстанції як сили, що формує такий розвиток. Принципами, що окреслюють парадигмальну базу концепції й обґрунтовують субстанційне розуміння особистості у В. В. Зеньковського – стають принципи *непохідності, розрізненої єдності й невичерпності особистості*.

Систематизуюча інтерпретація фундаментальних засад і принципів, на яких базується персонологічна концепція В. В. Зеньковського, здійснена дисертантом у **третьому параграфі** “Концептуальні засади й принципи розуміння особистості в персонології В. В. Зеньковського”.

Особистісна концепція В. В. Зеньковського, наголошує дисертант, визначена його загальною метафізичною настановою, яку можна сформулювати в такий спосіб: глибоко осмислене розуміння фактів й істинне тлумачення досвіду неможливе без систематичного віднесення будь-якого явища до його *реальної* основи, без зведення всякої діяльності до її справжнього витоку. Цим твердженням аргументована у В. В. Зеньковського неминучість і необхідність *метафізичних побудов у психології*. Питання про *реальну* основу особистості, як “точку опори” для плінного психічного буття, також не може бути вирішене без метафізичних побудов, метафізичних доповнень даних досвіду. Без твердої опори для свого розвитку, вважає В. В. Зеньковський, особистість виявляється простою зміною душевних явищ, простим потоком їх. Лише з визнанням метафізичної основи, метафізичної стійкості особистості можливе дійсне розуміння психічного розвитку, розуміння єдності й доцільності в ньому. Розуміючи особистість як щось реальне, а не номінальне тільки, ми, таким чином, неминуче приходимо до необхідності її *метафізичного обґрунтування*.

Відділення стійкої основи особистості від її проявів, незмінного від мінливого, як стверджує В. В. Зеньковський, – звертає психологію до поняття *духовної субстанції*. Духовна субстанція, що є *підґрунтям* психічних процесів, має, водночас, розумітися і як *суб'єкт* психічного розвитку, як *творчий центр* психічної роботи. Лише через зв'язок із суб'єктом психічні процеси знаходять свій справжній сенс. Субстанційне розуміння особистості, передбачає, таким чином, опору особистості на *реальне підґрунтя* – духовну субстанцію. Саме у понятті духовної субстанції, зазначає дисертант, обґрунтовується у В. В. Зеньковського *онтологічна самостійність особистості*.

Ключовими принципами, покладеними в основу суб'єктно-особистісної концепції В. В. Зеньковського, як з'ясовано в дисертації, є принципи *непохідності, розрізненої єдності й невичерпності особистості*. Характеризуючи й інтерпретуючи названі принципи, дисертант підкреслює, що принцип *непохідності* особистості, який є найбільш фундаментальною її характеристикою – дозволив В. В. Зеньковському, не засвоюючи особистості субстанційності в абсолютному сенсі, разом із тим, утвердити особистість як дійсну основу *буттєвого самостояння* людини. Через систематично проведене *розрізнення* в особистості похідного й непохідного начал і концептуалізацію непохідної основи особистості В. В. Зеньковському вдається обґрунтувати її онтологічну самостійність. Особистість у його концепції стає *розрізненою єдністю* і живою динамікою емпіричного і позаемпіричного, даного й прихованого, вираженого й суцього в глибині. Глибини особистості, у розумінні В. В. Зеньковського, *принципово* невичерпні, тому перед особистістю завжди відкритий шлях безкінечного духовного розвитку, їй завжди відкрита ідеальна форма, яку вона ще може прийняти. Принцип *невичерпності особистості* стає, таким чином, у В. В. Зеньковського ключовим для розуміння глибинних устремлінь особистості, її прагнення до гармонізації й відновлення своєї первісної цілісності.

Систематизуюча інтерпретація засад і принципів, що фундує особистість у В. В. Зеньковського, відзначає на закінчення дисертант, дозволила продемонструвати цілісний характер персонологічних побудов мислителя, а також узагальнити й зафіксувати підсумки теоретичного вивчення його суб'єктно-особистісної концепції.

Підсумовуючи результати здійсненого дослідження, дисертант робить наступні **висновки**:

1. Ключовою і фокусою темою творчості В. В. Зеньковського є *тема особистості*. Незмінна присутність її у центрі дослідницьких і світоглядних інтересів мислителя, вміщення її наріжним каменем всіх побудов – дозволяє говорити про *первинну персоналістичну настанову*, яка визначала й скеровувала його творчість. Глибинна інтуїція особистості, ідея особистості визначили як загальні світоглядні шукання В. В. Зеньковського, так і конкретні його побудови, ставши базовою лінією і внутрішнім сполучним полюсом цих побудов.

2. Теоретичним фундаментом персонологічних побудов В. В. Зеньковського стали метафізичні принципи, розроблені вперше Плотіном, Г. В. Лейбніцем, Й. Гербартом і Г. Лотце. Загальфілософською підмогою створюваної ним концепції особистості стала низка критично засвоєних і оброблених мислителем ідей новітньої філософії, а саме неокантіанства (Г. Ріккерт, А. Гессен) і феноменології (Е. Гусерль). В обґрунтуванні субстанційного підходу до особистості В. В. Зеньковський виходив із тверджень персоналістичної метафізики (Ш. Ренув'є, Г. Тейхмюлер, В. Штерн, Л. М. Лопатін, В. І. Несмелов, М. О. Лосський та ін.) і спирався на концептуальну базу “центральної теорії” психічної активності (Г. Лотце, Т. Ліппс, А. Бергсон, А. Фульє та ін.).

3. Систематично проведена В. В. Зеньковським критика теорій психічної причинності дозволила йому, відкинувши як фізіологічний, так і спіритуалістичний епіфеноменалізм, по-перше, утвердити ідею *самостійності психічної причинності* (ідею своєрідності психіки) і, по-друге, проробити й увести в психологію поняття “*центру психіки*” як творчого її ядра, *суб'єкта* психічного розвитку.

4. Теоретична незадовільність дереалізуючих і деонтологізуючих особистісну реальність підходів до особистості стає у В. В. Зеньковського центральним аргументом в обґрунтуванні ним необхідності переходу від *номіналістичного* (асоціанізм, актуалізм) трактування особистості до *субстанційного* її розуміння і метафізичного тлумачення.

5. *Обґрунтування субстанційного підходу* до особистості здійснювалося В. В. Зеньковським через проведення систематичного *розрізнення* метафізичного (глибинного) і емпіричного начал в особистості й утвердження первісності (непохідності й невиводимості) цієї глибинної основи як непереборної умови її онтологічної самостійності. Ключовими моментами обґрунтування особистісної реальності у В. В. Зеньковського стали: утвердження *суб'єктно-опосередкованого* характеру психіки (тобто, наявності в ній суб'єкта як первісно реального центру, що скеровує психічний розвиток особистості) й опора на *динамічне* розуміння субстанції, яка є силою, що формує й пов'язує в єдність цей розвиток.

6. Розроблення В. В. Зеньковським суб'єктно-особистісної концепції здійснювалося поетапно: у напрямку від первинної концептуалізації ним позаемпіричної (субстанційної) основи особистості, через послідовне поглиблення вихідних положень концепції й пророблення (у низці праць) її ключових аспектів – до всебічної опрацьованості і логіко-концептуальної обґрунтованості *субстанційного розуміння особистості*.

7. Ключовими характеристиками персонологічної концепції В. В. Зеньковського є: *а) позаемпіричність* загального підходу до тлумачення особистісної реальності, розрізнення в особистості субстанційного ядра і його емпіричних виявів; *б) концептуалізованість* суб'єктно-субстанційного центру особистості, опосередкування суб'єктом усіх процесів, що перебігають у

особистості; в) *логіко-поняттєва обґрунтованість* онтологічної самостійності особистості і метафізично поглиблююче тлумачення її буттєвих джерел.

8. Принципами, покладеними в основу суб'єктно-особистісної концепції В. В. Зеньковського, і такими, що задають її парадигмальну базу, є принципи *непохідності, розрізненої єдності й невичерпності* особистості.

9. Перспективою подальших досліджень персонологічного вчення В. В. Зеньковського має стати вивчення розробки мислителем особистісної проблематики в рамках релігійної антропології.

10. Істотне значення для подальшого дослідження як персонології В. В. Зеньковського, так і його творчості загалом, має перевидання на батьківщині мислителя його численних праць у повному їхньому обсязі. Ці дослідницькі й видавничі зусилля повинні покласти початок ґрунтовному вивченню наукового доробку вченого і сприяти введенню до контексту сучасної вітчизняної культури значної творчої спадщини цього видатного мислителя і релігійного діяча ХХ століття.

Основні положення й висновки дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Проблема особистості у творчості В. В. Зеньковського // Міжнародний семінар з гуманістичної психології та педагогіки (Рівне, 1998 р.): Тези доповідей та повідомлень. – Рівне, 1998. – С. 56–57.

2. До методології історичної психології // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. "Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ сторіччя" (Чернівці, 1998), Ч. II. – Київ-Чернівці, 1998. – С. 482–489.

3. Філософсько-психологічні проблеми особистості у працях В.В.Зеньковського // Психологія: Збірка наукових праць національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – Вип. 1 (4). – С. 5–10.

4. Українська романтична "філософія серця" та проблематика особистості // П'яті Костюківські читання "Психологія на перетині тисячоліть" (Київ, 1999). – К., 1999.– Ч.11. – С. 304–311.

5. "Філософія серця" П. Д. Юркевича та поглиблене розуміння особистості // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №6. – С. 38–40.

6. Доглибне "Я" як духовне підґрунтя особистості у В.В.Зеньковського // Філософська думка. – 1999. – №1. – С. 242–251.

7. Витоки поняття "особистість" та його концептуалізація у вітчизняній психології ХІХ ст. // Психологія: Збірка наукових праць національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – Вип. 3 (6). – С. 8–14.

8. В. В. Зеньковський та українська свідомість // Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження. – Київ, 1999. – С. 52–53.
9. В. В. Зеньковський: психологія в русле православної антропології // Журнал практикуючого психолога. – 2000. – № 6. – С. 40–44.
10. Філософсько-психологічні погляди В.В Зеньковського та сучасні уявлення про особистість. // Актуальні проблеми психології: Наук. записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2001. – Вип. 21. – С. – 159–163.
11. В. В. Зеньковський: Психическая причинность как метафизика личности // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 145–148.
12. Особистість як осереддя світоглядних пошуків В.В.Зеньковського // Наукові записки НаУКМА. – Т. 20. Філософія та релігієзнавство (Ювілейний випуск до 70-річчя з дня народження професора НаУКМА Вілена Сергійовича Горського). – К., 2002. – С. 82–85.
13. Особистість та її концептуалізації у вітчизняній психології другої половини ХІХ сторіччя // Актуальні проблеми психології: Наук. записки Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2003. – Вип. 23. – С. 213–223.

АНОТАЦІЯ

Летцев Віктор Михайлович. Проблема особистості в психологічній спадщині В. В. Зеньковського. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Київ, 2004.

Дисертація є цілісним дослідженням персонологічної спадщини В. В. Зеньковського. У роботі визначено місце й роль особистісної проблематики в системі психологічних поглядів мислителя й встановлено логіко-концептуальні засади й принципи розуміння особистості в його персонології. В ході детального аналізу філософсько-психологічних творів В. В. Зеньковського розкрито послідовність і логіку становлення його суб'єктно-особистісної концепції, виділені й проінтерпретовані її ключові аспекти, визначені етапи, послідовність і засоби обґрунтування ним особистісної реальності. У підсумку дослідження здійснена систематизуюча інтерпретація фундаментальних засад і ключових принципів персонологічного учення В. В. Зеньковського.

Ключові слова: особистість, особистісна реальність, глибинна основа особистості, субстанційна концепція особистості, персонологія.

АННОТАЦИЯ

Летцев Виктор Михайлович. Проблема личности в психологическом наследии В. В. Зеньковского. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины, Киев, 2004.

Диссертация является целостным исследованием персонологического наследия В. В. Зеньковского. В работе определены место и роль личностной проблематики в системе психологических представлений мыслителя и установлены логико-концептуальные основания и принципы понимания личности в его персонологии. В ходе детального анализа философско-психологических произведений В. В. Зеньковского раскрыты последовательность и логика становления его субъектно-личностной концепции, выделены и проинтерпретированы ее ключевые аспекты, определены этапы, последовательность и способы обоснования им личностной реальности. В завершение исследования осуществлена систематизирующая интерпретация фундаментальных оснований и ключевых принципов персонологического учения В. В. Зеньковского.

На основании анализа широкого круга первоисточников автором установлено, что ключевой, фокусирующей темой творчества В. В. Зеньковского является *тема личности*. Неизменное присутствие ее в центре исследовательских и мировоззренческих интересов мыслителя, поставление ее во главу угла всех построений, – позволяют говорить об *изначальной персоналистической установке* определявшей и направлявшей все его творчество. Теоретическим фундаментом персонологических построений В. В. Зеньковского стали метафизические принципы, разработанные впервые Платином, Г. В. Лейбницем, Й. Гербартом и Г. Лотце. Общефилософским подспорьем создаваемой им концепции выступил ряд критически усвоенных и обработанных идей философов-неокантианцев и феноменологии Э. Гуссерля. В обосновании субстанциального подхода к личности В. В. Зеньковский исходил из положений персоналистической метафизики и опирался на концептуальную базу “центральных теорий” психической активности.

Автор подчеркивает, что разработанная В. В. Зеньковским субъектно-личностная концепция складывалась в ходе детальной и всесторонне аргументированной критики принципов современной ему психологии, номиналистических и актуалистических подходов к пониманию личности. Эта критика позволила В. В. Зеньковскому, отвергнув как физиологический, так и спиритуалистический эпифеноменализм, во-первых, утвердить идею *самостоятельности*

психической причинности и, во-вторых, проработать и ввести в психологию понятие “*центра психики*” как творческого ее ядра, *субъекта* психического развития.

В диссертации выяснено, что обоснование В. В. Зеньковским *субстанциального подхода* к личности осуществлялось через проведение систематического *различения* метафизического (глубинного) и эмпирического начал в личности и утверждение изначальности (непроизводности и невыводимости) этой глубинной основы как неустранимого условия ее онтологической самостоятельности. Ключевыми моментами такого обоснования стали: утверждение *субъектно-опосредованного* характера психики, то есть наличия в ней субъекта как изначально реального центра, направляющего психическое развитие личности, и опора на *динамическое* понимание субстанции, являющейся формирующей силой и связующим единством такого развития.

Раскрывая последовательность разработки В. В. Зеньковским субъектно-личностной концепции, автор отмечает, что она осуществлялась поэтапно: в направлении от первоначальной концептуализации им *внеэмпирической* (субстанциальной) основы личности, через последовательное углубление исходных положений концепции и проработку ее ключевых аспектов – к всесторонней проработанности и логико-концептуальной обоснованности *субстанциального понимания личности*.

Анализ теоретических оснований концепции В. В. Зеньковского показал, что ключевыми характеристиками ее являются: *а) внеэмпиричность* общего подхода к истолкованию личностной реальности, различение в личности субстанциального ядра и его эмпирических проявлений; *б) концептуализированность* субъектно-субстанциального центра личности, опосредование субъектом всех процессов протекающих в личности; *в) логико-понятийная обоснованность* онтологической самостоятельности личности и метафизически углубляющее истолкование ее бытийных истоков. Принципами, положенными в основание субъектно-личностной концепции В. В. Зеньковского и задающими ее парадигмальную базу – являются принципы *непроизводности, различенного единства и неисчерпаемости* личности.

Систематизирующая интерпретация фундаментальных оснований и принципов концепции В. В. Зеньковского позволила диссертанту продемонстрировать целостный характер персонологических построений мыслителя, опирающихся на систему обоснованных положений и взаимосвязанных понятий.

Ключевые слова: личность, личностная реальность, глубинная основа личности, субстанциальная концепция личности, персонология.

SUMMARY

Letzev, Victor M. The problem of personality in the psychological heritage of V. V. Zen'kovsky. – Manuscript.

Thesis for the candidate degree in speciality 19.00.01 – general psychology, history of psychology.
– G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2004.

The dissertation provides integral and comprehensive research of V.V. Zen'kovsky's personological heritage. The place and role of the problem of personality in the system of psychological concepts of V.V. Zen'kovsky are determined, and the logical and conceptual bases and principles of understanding of personality in his personology are established.

On the base of the detailed analysis of V.V. Zen'kovsky's philosophical and psychological works the process and logic of the development of his subject-personality conception have been elicited, its key aspects discerned and construed; the stages, sequence and ways used by V.V. Zen'kovsky to substantiate the personal reality have been elucidated. In conclusion, the systematizing interpretation of the fundamental bases and key principles of V.V. Zen'kovsky's personological doctrine has been carried out.

Key words: personality; personal reality; core basis of personality; substantial concept of personality; personology.